

Katarzyna Kamińska
Kujawy and Pomorze University in Bydgoszcz
e-mail: kkam@mat.umk.pl

Podstawy etyczne ładu konkurencyjnego w ujęciu Waltera Euckena

Ethical Foundations of Competitive Order According to Walter Eucken

Ordoliberalism is a German economic and legal doctrine, in which ethics occupies a privileged place. The basic premise is the freedom and responsibility of human beings. In contrast, the starting point for considering ordoliberalism as a doctrine is the economic, social and political order. The most prominent representative of this doctrine was Walter Eucken. Achievements of this outstanding economist, and other representatives of this school underlay the concept of the German social market economy and EU competition policy. The aim of this article is to present the concept of Eucken's competitive order and describe its philosophical and ethical foundation. The article uses the method of descriptive analysis and literature studies.

Keywords: Ordoliberalism, free-market economy, ethical activism

JEL Classification: B31, B52, Z13

1. Wprowadzenie

Ordoliberalizm jest niemiecką doktryną ekonomiczno-prawniczą, w której etyka zajmuje uprzywilejowane miejsce. Podstawową jej przesłanką jest wolność i odpowiedzialność jednostek ludzkich. Natomiast punktem wyjścia do rozważania ordoliberalizmu jako doktryny jest ład w aspekcie ekonomicznym, społecznym i politycznym.

Ład ten pochodzi według ordoliberalów od porządku naturalnego stworzonego przez Boga, w którym niepodważalną zasadę stanowiła ochrona własności prywatnej i wolności jednostki. Ordoliberalowie poszukiwali takich norm i zasad, które pozwalałyby na urzeczywistnienie tego ładu.

Najbardziej istotny wkład w rozwój tej teorii, z punktu widzenia ekonomii, miał Walter Eucken. Jego największym osiągnięciem było przewyższenie antynomii w naukach ekonomicznych oraz sformułowanie teorii ładu wolnokonkurencyjnego¹. Pewne elementy euckenowskiego systemu teoretycznego znalazły zastosowanie przy konstruowaniu niemieckiego modelu społecznej gospodarki rynkowej, a w późniejszym okresie miały wpływ na rozwój prawodawstwa Unii Europejskiej – szczególnie w zakresie polityki konkurencji. Założenia ładu wolnokonkurencyjnego Euckena legły u podstaw unijnego zakazu nadużycia pozycji dominującej – art. 81 i art. 82 Traktatu Rzymskiego². Celem artykułu jest prezentacja teorii ładu wolnokonkurencyjnego tego ekonomisty oraz jej fundamentów filozoficzno-etycznych. W artykule wykorzystano metodę analizy opisowej i studiów literaturowych.

2. Podstawy filozoficzno-etyczne ordoekonomii Waltera Euckena

Właściwe zrozumienie Waltera Euckena i jego dorobku wymaga zapoznania się ze środowiskiem, w którym ukształtowały się jego poglądy. Pod koniec XIX wieku w Europie Zachodniej miał miejsce gwałtowny postęp społeczny, gospodarczy, kulturalny i polityczny. Gospodarka kapitalistyczna weszła w nowe stadium – kapitalizmu monopolistycznego, czemu towarzyszyło zaostrzenie się walki politycznej i gospodarczej pomiędzy państwami systemu kapitalistycznego. Pojawiły się wielkie organizacje monopolistyczne, które niszczyły małą i średnią własność prywatną i łączyły się w skali międzynarodowej³.

Walter Eucken pochodził z arystokratycznej rodziny o bogatej tradycji intelektualnej. Duży wpływ na młodego Euckena wywarł jego ojciec Rudolf Eucken – filozof, zwolennik niemieckiego neoidealizmu i laureat literackiej Nagrody Nobla w 1908 roku.

¹ Więcej na ten temat w: P. Pysz, *Spoleczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

² O znaczeniu i aktualności prac Waltera Euckena dla współczesnej gospodarki mówiła Angela Merkel w mowie wygłoszonej z okazji 125. rocznicy urodzin tego ekonomisty w dniu 13 stycznia 2016 roku we Fryburgu Bryzgowijskim na Uniwersytecie Alberta Ludwika. Podkreśliła m.in., że zasady ładu Euckena są i pozostaną czynnikiem sukcesu dobrze funkcjonującego i godnego ładu gospodarczego. Tekst przemówienia na stronie: <https://www.bundeskanzlerin.de/Content/DE/Rede/2016/01/2016-01-14-rede-walter-eucken.html> (data dostępu: 28.07.2016).

³ Na ten temat szerzej: R. Cameron, L. Neal, *Historia gospodarcza świata*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2010.

Przedmiotem badań naukowych Rudolfa Euckena była filozofia arystotelesowska⁴. Uczniem R. Euckena był Max Scheler⁵. Wbrew XIX-wiecznemu pozytywizmowi i materializmowi R. Eucken opowiedział się za idealizmem, budując własny system, który nosił nazwę etycznego lub twórczego aktywizmu. Stanowił on połączenie aktywistycznych wątków idealizmu niemieckiego z perspektywą teologii protestanckiej, która kładła nacisk na realizację posłannictwa w otaczającym nas świecie⁶. Szczególny wpływ na myślenie Waltera Euckena w kategoriach ładu wywarła jego koncepcja etycznego aktywizmu. W jej świetle każdy człowiek powinien starać się wprowadzać ład moralny zarówno u siebie, jak i w całym społeczeństwie. Ład ten rozumiano jako ugruntowany system wartości, pozwalający na jednoznaczne dokonywanie wyborów pomiędzy dobrem a złem w sytuacji ustalania celów życiowych i sposobów ich realizacji. Życie ludzkie jest powołaniem, w ramach którego każdy człowiek ma do spełnienia ważne zadania wobec siebie, bliźnich i Boga.

Walter Eucken w jednej ze swoich najsłynniejszych prac pt. *Grundsätze der Wirtschaftspolitik (Podstawy polityki gospodarczej)* zdefiniował kluczową dla ordoliberalizmu ideę *ordo* jako ład, który jest zgodny z naturą człowieka i rzeczy, w którym występuje umiar i równowaga. Zauważał, że już filozofia starożytna w taki sposób ujmowała pojęcie ładu, poszukując w różnorodności rzeczy ukrytego architektonicznego planu ukształtowania świata. Idea *ordo* według W. Euckena ukształtowała się w Średniowieczu i wywarła wpływ na całą kulturę tamtej epoki. Oznaczała ona sensowne połączenie różnorodności w całość. W czasach występowania dysfunkcyjnych systemów gospodarczych najbardziej poszukiwany przez ludzkość jest według niego taki rodzaj ładu, który odpowiadałby rozumowi albo naturze człowieka i rzeczy⁷. *Ordo* stało się dla niego czynnikiem zespalającym poszczególne elementy ładu gospodarczego, prawnego i politycznego.

Zainteresowania Waltera Euckena nie obejmowały jedynie podstawowych zagadnień ekonomii politycznej, ale krążyły także wokół problemu duchowego rozwoju i przywództwa. W obliczu zachodzących w społeczeństwie po roku 1930 zmian poszukiwał on duchowego oparcia w ugruntowaniu nowego wizerunku człowieka. Świecki charakter liberalizmu, socjalistyczne dążenie do równości, braki dialektycznej teologii i rozwijający się kult państwa powodowały, według W. Euckena, niszczenie antropologicznych podstaw ludzkiej egzystencji.

⁴ Rudolf Eucken studiował filozofię, filologię klasyczną i historię na uniwersytecie w Getyndze, gdzie otrzymał stopień doktora za pracę *De Aristotelis dicendi ratione*. W 1871 roku otrzymał stanowisko profesora filozofii na uniwersytecie w Bazylei, gdzie w tym czasie wykładał również F. Nietzsche. Rok później przeniósł się do Jeny i pozostał tam do momentu przejścia na emeryturę w 1920 r. W 1912 roku wykładał na Uniwersytecie Harvarda, a w 1913 roku został doktorem h.c. uniwersytetu w Syracuse (USA).

⁵ Patrz szerzej: M. Krąpiec, *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. I., s. 301 i dalsze.

⁶ Zob. W. Eucken, *Vom Radikalismus sozialistischer und Euckenischer Prägung*, Jg. 3 (Jan.–März) 1927, s. 45.

⁷ Zob. W. Eucken, *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, Mohr Siebeck, Tübingen 2004, s. 372.

Celem stało się poszukiwanie i tworzenie nowego obrazu człowieka, który byłby alternatywą wobec obrazu jednostki ludzkiej w państwie narodowosocjalistycznym. Podążając za ideami ojca, poszukiwał całościowego duchowego ładu życia⁸.

Wpływ myśli Rudolfa Euckena zauważalny jest w pracach syna. W książce pt. *Die Grundlagen der Nationalökonomie (Podstawy gospodarki narodowej)* Walter dwukrotnie nawiązuje do twórczości ojca. Przy charakterystyce szczebli (*Stufen*) i stylów (*Stile*) gospodarowania odwołuje się do jego pracy pt. *Geistige Strömungen der Gegenwart*⁹.

Związki z filozofią Rudolfa Euckena można również znaleźć w metodologii, jaką stosował w swojej pracy naukowej. W literaturze coraz częściej pojawiają się stanowiska, które dopatrują się związku metodologii W. Euckena z fenomenologią w wydaniu Edmunda Husserla i stosowaną przez niego metodą abstrakcji izolującej¹⁰. Metoda ta polegała na tym, że na bazie obserwacji realnego świata gospodarczego abstrahowano tzw. idealne typy – formy, w jakich przejawia się życie gospodarcze. Tak uzyskane wycinki rzeczywistości stawały się podstawą do tworzenia modeli, na bazie których metodą dedukcji wyprowadzono dalsze tezy pozostające w zgodzie ze składającymi się na te modele założeniami. Podejście to stanowiło nowatorski sposób postrzegania rzeczywistości. W. Eucken ograniczył swoją analizę jedynie do realiów gospodarczych, a jej centralnym pojęciem stał się tzw. wieniec danych (*Datenkranz*). Pojęcie to obejmowało ogólnogospodarcze parametry danego kraju, jak chociażby: klimat, rodzaje gleby czy wynikającą z uwarunkowań historycznych mentalność obywateli. W. Eucken uważał, że teoria neoklasyczna nie zajmowała się badaniem parametrów ogólnogospodarczych, a sens polityki gospodarczej polegał według niego właśnie na przekształcaniu tych

⁸ Zob. K. Kamińska, *Ordoliberalizm i keynesizm – dwie sprzeczne koncepcje w polityce gospodarczej powojennych Niemiec*, praca doktorska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2014 (maszynopis niepublikowany), s. 55 i dalsze.

⁹ Zob. W. Eucken, *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, 8. Aufl., Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York 1965, s. 38–41 oraz s. 248, [za:] A. Czech, *Rudolf Eucken – filozoficzne podłoże koncepcji Waltera Euckena* [w:] *Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2010, s. 114. W odniesieniu do rozumienia typów (*Typen*) znajdują się częste zapożyczenia z wczesnej pracy R. Euckena z 1872 roku – *Die Methode der Aristotelischen Forschung*. Cf. A. Czech, op. cit., s. 114.

¹⁰ Przykładem tego jest praca: N. Goldschmidt, *Entstehung und Vermächtnis ordoliberalen Denkens. Walter Eucken und die Notwendigkeit einer kulturellen Ökonomik*, „Kulturelle Ökonomik”, Band 2, Lit Verlag, Münster, Hamburg, London 2001, s. 41 i dalsze oraz *Phänomenologie und die Ordnung der Wirtschaft. Edmund Husserl-Rudolf Eucken-Michel Foucault*, red. H.H. Gander, N. Goldschmidt, U. Dathe, Egon Verlag, Würzburg 2009. W Niemczech organizowane są konferencje dotyczące związków pomiędzy oboma uczonymi o nazwie „Ekonomia i fenomenologia”. G. Szulczewski oprócz E. Husserla wspomina również Wilhelma Diltheya, który przyznał się z ojcem Waltera Euckena i mógł wywrzeć wpływ na ukształtowanie się jego poglądów metaekonomicznych. Cf. G. Szulczewski, *Rozważania o miejscu etyki i moralności w teorii i praktyce gospodarczej*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2012, s. 107. Ponadto w literaturze wspomina się, że na myślenie ordoliberalów w kategorii ładu wpływ miała etyka społeczna protestanckiego teologa Emila Brunnera. Eucken dystansuje się jednak do pewnych elementów tej koncepcji. Cf. T. Petersen, *Teologiczne źródła społecznej gospodarki rynkowej. Etyka społeczna Emila Brunnera i jej recepcja w kręgach ordoliberalnych*, „Presse. Teka XXIX Klubu Jagiellońskiego” 2012, s. 138 i dalsze.

parametrów¹¹. Przy użyciu wieńca danych W. Eucken przeprowadził analizę łańdów gospodarczych, które występowały w różnych krajach w różnym czasie. W jego przypadku określenie i znajomość „typów idealnych” dla rzeczywistości gospodarczej stanowiło podstawę połączenia historyzmu z pewnymi założeniami ekonomii neoklasycznej¹².

W. Eucken w opublikowanej w 1938 roku książce pod tytułem *Nationalökonomie wozu?* zwracał uwagę na istnienie owej wielkiej antynomii w myśli ekonomicznej¹³. Antynomia ta miała według niego źródło w normalnym przebiegu procesu gospodarowania. Podkreślał, że każde zjawisko ma aspekt teoretyczny i historyczny. Był jednym z niewielu ekonomistów, którzy twierdzili, że metody teoretyczno-dedukcyjne i historyczno-indukcyjne są do pogodzenia. Jednocześnie W. Eucken pracował nad alternatywnym programem naukowym. Aby przezwyciężyć „wielką antynomię” między badaniami teoretycznymi a historycznymi w ekonomii, we wspomnianym dziele *Die Grundlagen der Nationalökonomie* przedstawił autorską koncepcję metodologiczną. Sformułował teorię o dwóch modelach gospodarczych – gospodarki rynkowej i gospodarki nakazowej. Według niego rzeczywistość jest zwykle kombinacją obu tych systemów¹⁴.

Wpływ ojca najwyraźniej zaznaczył się, gdy jako dojrzały uczoney Walter sformułował podwójne zadanie swojej pracy badawczej. Jej celem jest ograniczenie rzadkości dóbr służące ulżeniu trudom materialnej egzystencji człowieka oraz stworzenie mu warunków umożliwiających życie wolne i zgodne z zasadami etyki¹⁵.

3. Zasady konstytuujące i regulujące ładu wolnokonkurencyjnego Waltera Euckena

Badania W. Euckena ostatecznie doprowadziły go do sformułowania teorii konkurencyjnego ładu gospodarczego. Podstawą tegoż ładu gospodarczego jest według W. Euckena ład konkurencji, który może funkcjonować tylko w sytuacji, gdy polityka gospodarcza państwa urzeczywistnia ustalone zasady konstytuujące i regulujące. W. Eucken wyróżnia siedem zasad konstytuujących i cztery zasady regulujące, zaznaczając, że te pierwsze mają charakter komplementarny i urzeczywistnianie tylko niektórych z nich jest ekonomicznie nieuzasadnione i szkodliwe dla gospodarki¹⁶.

¹¹ W. Eucken, *Die Grundlagen der Nationalökonomie...*, s. 156–158.

¹² Cf. K. Kamińska, *Ordoliberalizm i keynesizm...*, s. 54 i dalsze.

¹³ W. Eucken, *Nationalökonomie wozu?*, II wydanie, Helmut Küpper Verlag, Godesberg 1947.

¹⁴ W. Eucken, *Die Grundlagen der Nationalökonomie...*, s. 245–250.

¹⁵ Ibidem, s. 114–115. Zdaniem P. Pysza, znawcy dzieł Waltera Euckena, to właśnie to przekonanie niemieckiego ekonomisty odnośnie do jego misji jako uczonego jest bezpośrednim przejawem etycznego aktywizmu Rudolfa Euckena.

¹⁶ Cf. W. Eucken, *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, Mohr Siebeck, Tübingen 2004, s. 254 i dalsze.

Wśród zasad konstytuujących podstawową i najważniejszą (*Grundprinzip*) jest stworzenie sprawnego systemu cen konkurencji doskonałej¹⁷. Drugą w kolejności i co do ważności zasadą konstytuującą była dla W. Euckena stabilizacja walutowa. Cytując Lenina i jego powiedzenie: *aby zniszczyć społeczeństwo burżuazyjne, należy zrujnować jego system monetarny*¹⁸, chciał wyraźnie podkreślić, że polityka monetarna ma dla systemu opartego na konkurencji doskonałej priorytetowe znaczenie, chociaż porządek monetarny jest współzależny od ogólnego porządku gospodarczego. *Tu obowiązuje zasada, że wszelkie starania o wprowadzenie ustroju opartego na konkurencji pozostaną daremne dopóty, dopóki nie zostanie zapewniona stabilność wartości pieniądza*¹⁹. Dobry ustrój walutowy nie powinien być skonstruowany tylko z myślą o utrzymywaniu względnej stabilności wartości pieniądza, ale winien funkcjonować możliwie automatycznie²⁰. System monetarny wbudowany w mechanizm dochodzenia do równowagi w gospodarce mógłby stanowić bazę dla stabilizacji procesu gospodarczego²¹.

Ważną kwestią, którą W. Eucken porusza w *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, jest samorzutność powstawania systemu monetarnego, ponieważ gdy nie powstaje on samorzutnie, będzie nadużywany w celach inflacyjnych. Istnieje bowiem zbyt duża pokusa, aby dysproporcje powstające w ramach prowadzonej polityki *pełnego zatrudnienia za wszelką cenę* w wyniku walki o władzę pomiędzy ugrupowaniami gospodarczymi tuszować przejściowo przy użyciu środków inflacyjnych, takich jak: ekspansja kredytowa, deprecjacja czy polityka niskich stóp procentowych²².

Trzecią zasadą konstytuującą porządek konkurencji jest zagwarantowanie otwartości rynków dla wszystkich. W. Eucken stwierdza, że *wyeliminowanie dostępu podmiotów gospodarczych do rynkowej podaży i popytu jest metodą, która była i jest nadal najczęściej stosowana w celu złamania i ograniczenia występującej w gospodarce krajów uprzemysłowionych silnej tendencji do konkurencji*²³. Otwartość rynków w rozumieniu W. Euckena to możliwość swobodnego wejścia i wyjścia na i z określonego rynku²⁴. Polityka gospodarza musi się zatem opierać na zasadzie otwarcia rynków, ponieważ w przypadku ich zamknięcia istnieje poważne niebezpieczeństwo naruszenia zasady pełnej konkurencji. W takiej sytuacji powstają warunki do tworzenia się monopolu. Zadaniem polityki gospodarczej jest w tym przypadku przeciwdziałanie zamykaniu lub ograniczaniu dostępu do rynku tak przez państwo, jak i monopolu prywatne.

¹⁷ Ibidem, s. 254–255.

¹⁸ Ibidem, s. 255.

¹⁹ Ibidem, s. 256.

²⁰ Ibidem.

²¹ Szerzej na ten temat: W.J. Folz, *Das Geldtheoretische und Geldpolitische Werk Walter Eucken*, Duncker & Humblot, Berlin 1970.

²² Cf. W. Eucken, *Grundsätze...*, s. 257–258.

²³ Ibidem, s. 264.

²⁴ Ibidem, s. 267–268 oraz W. Eucken, *Zwangsläufigkeit der wirtschaftspolitischen Entwicklung?* [w:] idem, *Wirtschaftsmacht und Wirtschaftsordnung, Londoner Vorträge zur Wirtschaftspolitik und zwei Beiträge zur Antimonopolpolitik*, Lit Verlag, Münster 2001, s. 32–33.

Czwartą zasadą systemu W. Euckena jest istnienie własności prywatnej. Własność prywatna jest postrzegana przez niego jako niezbędny warunek ustroju opartego na konkurencji. *Tak więc na pytanie, czy do wprowadzenia w życie ustroju opartego na konkurencji potrzebna jest własność produkcji, należy odpowiedzieć twierdząco. Obecna tendencja polegająca na likwidowaniu prywatnej własności środków produkcji coraz bardziej nas oddala od stworzenia ustroju opartego na konkurencji*²⁵. Ład oparty na konkurencji jest warunkiem koniecznym, aby własność prywatna środków produkcji nie prowadziła do nadużyć gospodarczych i społecznych. Własność prywatna w warunkach wolnej konkurencji oznacza dla W. Euckena z jednej strony władzę i swobodę dysponowania w służbie ekonomii politycznej, z drugiej niemożność ograniczania władzy i wolności innych właścicieli na niekorzyść ogółu. Istotną kwestią w poruszanej problematyce jest także fakt, że własność prywatna stanowi nieodzowny warunek zachowania prywatnej sfery wolności. W innych systemach rynkowych, w których dominuje kolektywna własność środków produkcji, następuje osłabienie pozycji jednostki w ustroju społecznym i pozbawia się ją w ten sposób samodzielności²⁶.

Kolejną zasadą konstytuującą jest swoboda zawierania umów, którą, jak postuluje Eucken, należy powiązać z ustrojem opartym na konkurencji. Jej brak uniemożliwia sterowanie procesami gospodarczymi poprzez mechanizm rynkowy. Swoboda zawierania umów przyczynia się do stworzenia ustroju opartego na konkurencji i w jego ramach otrzymuje właściwy sens. Nie wolno jej natomiast wykorzystywać do burzenia ustroju opartego na konkurencji przez tworzenie struktur dominujących w gospodarce, ochronę władzy ekonomicznej lub nadużywanie tej władzy²⁷.

Odpowiedzialność to szóstą zasadą ładu konkurencyjnego. Eucken, opisując jej wagę, zaznaczył na wstępie, że *kto odnosi korzyści, ten musi ponosić także straty*²⁸. Oznacza to, że każdy podmiot gospodarujący powinien ponosić materialną odpowiedzialność za skutki swoich działań. Eucken zwraca uwagę na współczesną tendencję występującą w gospodarce, która polega na tym, że odpowiedzialność ulega ograniczeniu, czego przykładem jest chociażby prawo o spółkach handlowych dopuszczające tworzenie organizacji gospodarczych z ograniczoną odpowiedzialnością. Odpowiedzialność jest elementem mechanizmu sterującego wolnej konkurencji, gdyż ogranicza ona skłonność do tworzenia koncernów i innych ugrupowań gospodarczych. Ponadto stanowi nieodzowną instytucję porządkującą ustrój oparty na konkurencji. Każde ograniczenie odpowiedzialności budzi skłonność do centralnego sterowania gospodarką. Eucken podkreśla, że bez osobistej odpowiedzialności jednostek ustrój oparty na konkurencji będzie równie mało efektywny, jak w przypadku braku odpowiednich form rynku albo systemów

²⁵ W. Eucken, *Grundsätze...*, s. 271.

²⁶ *Ibidem*, s. 274 i dalsze.

²⁷ *Ibidem*, s. 277–279.

²⁸ *Ibidem*, s. 279.

monetarnych. Tak więc odpowiedzialność jest warunkiem nie tylko ustroju gospodarczego opartego na konkurencji, ale w ogóle takiego ustroju społecznego, w którym panują wolność i odpowiedzialność²⁹.

Stabilna polityka gospodarcza jest dla W. Euckena głównym wymogiem w ustroju opartym na konkurencji i dlatego też stanowi ona siódmą zasadę konstytuującą ład gospodarczy. Zadaniem polityki gospodarczej jest tworzenie ram ustrojowych dla procesu gospodarczego. Ważne jest, by te ramy pozostawały niezmiennie, gdyż dzięki temu ustrój oparty na konkurencji będzie w pełni efektywny. Długoterminowe ustalanie podatków, umów handlowych, kursów walut mogłoby, zdaniem Euckena, podnosić skłonność do inwestowania³⁰.

Zasady konstytuujące należy traktować jako zasady ustroju gospodarczego i wszystkie razem służą podjęciu i wprowadzeniu w życie jednej globalnej decyzji w sferze polityki gospodarczej. Największą korzyścią z łącznego ich stosowania jest możliwość zapewnienia skutecznego działania mechanizmu sterowania nowoczesnym procesem gospodarczym. Współzależność zasad konstytuujących porządek gospodarczy jest tak silna, że stosowanie pojedynczych zasad w izolacji od innych spowoduje, iż nie doprowadzą do założonego celu³¹.

Obok zasad konstytuujących istotną rolę w kształtowaniu porządku gospodarczego mają cztery zasady regulujące politykę gospodarczą. Ścisłe realizowanie jedynie zasad konstytuujących nie może, według W. Euckena, zapobiec posiadaniu przez konkretne ustroje oparte na konkurencji pewnych niesystemowych form ustrojowych. Mają one skłonność m.in. do tworzenia różnych form monopolu, a więc posiadają obszary, które wymagają dodatkowej korekty i nadzoru ze strony państwa³².

Pierwsza z zasad regulujących podkreśla konieczność kontroli i nadzoru monopolu przez państwo. Władza gospodarcza w ustroju opartym na konkurencji powinna istnieć tylko na tyle, na ile będzie to niezbędne dla podtrzymania jego funkcjonowania. Zupełnie normalne jest dla W. Euckena istnienie w takim ustroju dwóch rodzajów monopolu. Z jednej strony są to monopole naturalne (np. gazownia, fabryka wag, aparatury medycznej) czy monopole, których funkcjonowanie wynika z korzyści skali, z drugiej zaś strony istnieją monopole, które niszczą ustrój oparty na konkurencji. Istotnym problemem, który się tu pojawia, jest skuteczny nadzór nad nim w uprzemysłowionym systemie gospodarczym, w którym sektory przemysłu są zmonopolizowane. Eucken stwierdza jasno, że przekracza to siły nowoczesnego państwa, gdyż polityczny wpływ grup interesantów jest zbyt duży, a pojawiające się problemy są zbyt skomplikowane. Uważa on, że stosunkowo najłatwiej jest rozwiązywać problem monopolu w ustroju opartym na konkurencji, gdyż istnieje możliwość zapobiegania powstawaniu monopolistycznych struktur dzięki zakazowi tworzenia karteli, a co najważniejsze – przez odpowiednią politykę gospodarczą i prawną.

²⁹ Ibidem, s. 279–285.

³⁰ Ibidem, s. 285–289.

³¹ Ibidem, s. 289–291.

³² Ibidem, s. 291.

Nadzór nad monopolami powinien pozostawać w ręku urzędu antymonopolowego, który podlegałby ustawie chroniącej od nacisków zewnętrznych grup interesów. Znaczenie jego istnienia i funkcjonowania Eucken porównuje do roli sądu najwyższego³³. Wśród zadań urzędu antymonopolowego Eucken wyróżnia m.in.: możliwość kontroli warunków zawieranych umów handlowych, wszelkich form zniekształcających konkurencję (jak chociażby blokady czy rabaty dla stałych klientów), kontroli i zapobiegania różnicowania cen na te same towary i usługi czy monitorowanie nadużyć władzy przez przedsiębiorców oraz związki zawodowe³⁴. Nadzór nad monopolem w ustroju opartym na konkurencji powinien być tak zdecydowany, by miał charakter profilaktyczny.

W swoich rozważaniach W. Eucken dochodzi do konkluzji, że problem nadzorowania i kontroli monopoli można rozwiązywać tylko wtedy, gdy przestrzegają się będzie innych zasad konstytuujących i regulujących ład opartego na konkurencji, gdy powstawanie monopoli zostanie ograniczone do minimum, a nadzór nad nimi będzie działał według prostej i realistycznej analogii w stosunku do konkurencji³⁵.

Polityka dochodowa to druga zasada regulująca w ramach ładu konkurencyjnego Euckena. Nowoczesne, zindustrializowane gospodarki stwarzają problem w zakresie ustroju gospodarczego, którego rozwiązania upatrywać można w realizacji ładu konkurencyjnego. Jednak ustrój ten jest niedoskonały – kryje różne zagrożenia i niedociągnięcia, co w pierwszej kolejności dotyczy sposobu podziału produktu socjalnego. Powstające niejako automatycznie w procesie gospodarczym, w ramach wolnej konkurencji, dochody, płace, zyski i odsetki podlegają neutralnej z punktu widzenia etyki dystrybucji. Zauważa jednak też, że podział produktu społecznego przez mechanizm cenowy działający w wolnej konkurencji jest lepszy od podziału, który dokonuje się w innych typach ustrojów, ale wymaga korekty. Eucken stawia pytanie o możliwość takiego podziału dochodu, by optymalnie zrealizować warunek sprawiedliwości społecznej. Poważnym problemem jest w tej sytuacji nierówność dochodów i zróżnicowanie majątkowe, które można próbować niwelować za pomocą progresywnej polityki podatkowej. Zadaniem podatku progresywnego miałyby być korygowanie procesu dystrybucji w ramach tego ustroju. Nie może być ona jednak zbyt wysoka, by nie tłumić skłonności podmiotów do inwestowania. Tak więc, o ile jest ona niezbędna z socjalnego punktu widzenia, to ważne jest wytyczenie jej górnej granicy³⁶.

Kolejna zasada regulująca dotyczy problemu prowadzenia racjonalnego rachunku ekonomicznego przez poszczególne gospodarstwa domowe i przedsiębiorstwa. Powinien on, w opinii Euckena, prowadzić do racjonalnego rachunku ekonomicznego w odniesieniu do całej gospodarki, by umożliwić odpowiednie sterowanie procesem gospodarczym. To zasadnicza idea ładu konkurencyjnego. System ten działa dość sprawnie, ale nie uwzględnia wpływu planu indywidualnych podmiotów gospodarujących na całą gospodarkę czy też skutków ich działań

³³ Ibidem, s. 294.

³⁴ Ibidem, s. 294–297.

³⁵ Ibidem, s. 297 i dalsze.

³⁶ Cf. W. Eucken, *Grundsätze...*, s. 300–301.

na środowisko lub zdrowie pracowników. Eucken zauważa, że nawet w ustroju opartym na konkurencji doskonałej mamy do czynienia z takimi problemami, jak w gospodarce zmonopolizowanej. Rozwiązaniem tej kwestii jest dla niego ustanowienie ograniczonej kontroli państwowej, a także opracowanie przepisów, które niwelowałyby szkody zewnętrzne³⁷.

Ostatnia zasada regulująca odnosi się do zapobiegania anormalnym zachowaniom podaży. Chodzi o sytuację na rynku pracy, kiedy wzrostowi podaży towarzyszy spadek płac bądź cen. Powstrzymanie tego spadku jest w jakimś stopniu realizowane w proponowanym przez Euckena modelu ustroju, ale dodatkowo zleca on zwrócenie uwagi na konieczność ochrony pracowników – zakaz pracy dzieci i ograniczenie czasu pracy dorosłych. Gdyby anormalne zachowanie podaży miało trwać, to reakcją państwa powinno być ustalenie płac minimalnych³⁸.

Przedstawiony powyżej model ładu konkurencyjnego pozwala realizować dwa cele. Po pierwsze, w sytuacji pełnej konkurencji, gdzie wszyscy uczestnicy rynku mają możliwość wpływania na ustalenie reguł gry rynkowej, każdy uczestnik rynku ma wpływ na mechanizm cenowy. Po drugie, polityka realizowana w ramach tego modelu wymaga od systemu gospodarczego oparcia na prawie i demokracji. Podstawą ładu gospodarczego jest również przestrzeganie zasad etycznych, dzięki czemu zyskuje on miano ładu godnego wartości osoby ludzkiej. Brak odwołania do wartości etycznych, zdaniem Euckena, nadaje kapitalizmowi bezwzględny charakter. Dlatego należy poszukiwać moralnego rozwiązania problemów ekonomicznych³⁹.

Teoria ładu umożliwiła połączenie pozornie wykluczających się elementów w całość poprzez umiejscowienie ogólnej teorii ekonomii w rzeczywistym, tworzonym w danym momencie, w danym kraju ładzie gospodarczym. Właśnie bezpośrednie odniesienie do rzeczywistości stało się decydującym czynnikiem łączącym podejście neoklasyczne z podejściem historycznym. Teoria ładu gospodarczego wiąże spójność i logikę szkoły neoklasycznej, a uwzględnienie czynników historycznych, kulturowych nadaje jej charakter społeczny i empiryczny. Euckenowi zależało na tym, by ekonomia spełniała służebną rolę w stosunku do polityki gospodarczej. We wspomnianej pracy *Nationalökonomie wozu?* Eucken stwierdza, że ekonomia powinna wyjaśniać procesy gospodarcze i dostarczać rozwiązań praktycznych kwestii dnia codziennego, a nie zajmować się czystą teorią i tworzyć modele na wysokim szczeblu abstrakcji naukowej, które nie mają przełożenia na praktykę życia gospodarczego⁴⁰.

W literaturze dotyczącej ordoliberalizmu pojawiają się sugestie mówiące o tym, że koncepcja W. Euckena ma pewne słabości. Pomija bowiem jednostkę ludzką jako samodzielny podmiot decyzji gospodarczych, co może prowadzić do wykluczania słabszych jednostek z rynku, stosownie do zmieniających się kombi-

³⁷ Ibidem, s. 301–303.

³⁸ Ibidem, s. 303–304.

³⁹ K. Kamińska, *Etyczny wymiar ekonomii w ordoliberalizmie* [w:], *Zawodności rynku – zawodności państwa – etyka zawodowa*, część 1, red. B. Polszakiewicz, J. Boehlke, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2009, s. 21.

⁴⁰ Cf. W. Eucken, *Nationalökonomie ...*, s. 55.

nacji czynników produkcji. Wykluczenie to pociąga za sobą konieczność zintensyfikowania dyskrejonalnych ingerencji państwa w proces gospodarowania, w szczególności zaś w proces podziału dochodów. Taki sposób rozwiązywania problemów gospodarczych stoi w sprzeczności z ordoliberalną wizją państwa, które zajmuje m.in. pozycję bezstronnego arbitra⁴¹.

Teoria ładu, w rozumieniu W. Euckena, jest przede wszystkim normatywną nauką z wyraźnymi celami etycznymi. Podejście to może wynikać z przekonania, że pomiędzy ładem gospodarczym a wewnętrznym ładem moralnym istnieje związek⁴². Zachowanie zasad moralnych jest warunkiem niezbędnym i wyjściowym istnienia ładu gospodarczego, gdyż wolność społeczna i polityczna mogą rozwijać się jedynie w społeczeństwie, w którym respektowane będą określone zasady i wartości etyczne⁴³.

Urzeczywistnianie i podtrzymywanie wolnokonkurencyjnego ładu należy do zadań państwa, urzędu antymonopolowego i innych instytucji. Wśród tych ostatnich Eucken wymienia świat nauki i edukację, a także kościoły⁴⁴. W. Euckenowi nie chodziło o to, by angażowały się one w bieżącą politykę, ale by głosiły swoje poglądy dotyczące kwestii o znaczeniu egzystencjalnym⁴⁵. Zabezpieczenie funkcjonowania wolnej konkurencji oraz wolności do autonomicznego planowania i podejmowania decyzji powinno zaowocować uwolnieniem inicjatyw i działań indywidualnych, co jest niezbędnym warunkiem na drodze rozwoju społecznego.

4. Podsumowanie

Teoria ładu wolnokonkurencyjnego Waltera Euckena stała się podstawą nowego spojrzenia na politykę gospodarczą i na jej rolę w kształtowaniu systemów gospodarczych. Urzeczywistnienie wszystkich elementów euckenowskiego ładu wolnokonkurencyjnego w praktyce gospodarczej może być współcześnie bardzo trudne ze względu na zmiany, jakie dokonały się w ciągu ostatnich lat w gospodarce światowej. Model konkurencji doskonałej, preferowany przez Euckena, w bardzo ograniczony sposób nadaje się do opisu jej funkcjonowania. Koncepcja ta jednak eksponuje kilka bardzo istotnych i wciąż aktualnych kwestii. Przede wszystkim Eucken przypomina, że ekonomia powinna odgrywać rolę służebną w stosunku do polityki gospodarczej, co oznacza, że jej zadaniem jest wskazywanie rozwiązania palących problemów gospodarczych i społecznych. Kryzys gospodarczy 2008/2009 i jego konsekwencje wyraźnie potwierdzają potrzebę poszukiwania ładu zgodnego z naturą człowieka i chronionego przez odpowiednie instytucje i regulacje prawne. Ład ten to ład zbudowany na fundamencie etycznym, a wa-

⁴¹ Cf. P. Pysz, *Komplementarność i synteza koncepcji polityki gospodarczej Waltera Euckena i Ludwiga Erharda* [w:] *Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2010, s. 86.

⁴² Był to pogląd R. Euckena. Cf. G. Szulczewski, *Rozważania o miejscu etyki...*, s. 120.

⁴³ Cf. K. Kamińska, *Etyczny wymiar...*, s. 21.

⁴⁴ Cf. W. Eucken, *Podstawy polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2005, s. 367–390.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 387.

runkiem jego zaistnienia jest zachowanie przez społeczeństwo zasad moralnych. W przypadku teorii Waltera Euckena fundament filozoficzno-etyczny pochodził w głównej mierze z koncepcji etycznego aktywizmu Rudolfa Euckena, a także był wynikiem osobistych studiów i refleksji tego wybitnego ekonomisty. Poszukiwania ładu zgodnego z naturą człowieka wymagają zatem w ekonomii podejścia interdyscyplinarnego, wieloaspektowego oraz nadania refleksji etycznej uprzywilejowanego miejsca.

Bibliografia

- Böhm F., *Die Idee des ORDO im Denken Walter Eucken*, „Ordo”, t. III, Helmut Küpper Verlag, Godesberg 1950.
- Cameron R., L. Neal, *Historia gospodarcza świata*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2010.
- Czech A., *Rudolf Eucken – filozoficzne podłoże koncepcji Waltera Euckena* [w:] *Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
- Eucken W., *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, 8. Aufl., Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York 1965.
- Eucken W., *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, Mohr Siebeck, Tübingen 2004.
- Eucken W., *Nationalökonomie wozu?*, II wyd., Helmut Küpper Verlag, Godesberg 1947.
- Eucken W., *Podstawy polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2005.
- Eucken W., *Vom Radikalismus sozialistischer und Euckenischer Prägung*, Jg. 3 (Jan.–März) 1927.
- Eucken W., *Zwangsläufigkeit der wirtschaftspolitischen Entwicklung?* [w:] idem, *Wirtschaftsmacht und Wirtschaftsordnung, Londoner Vorträge zur Wirtschaftspolitik und zwei Beiträge zur Antimonopolpolitik*, Lit Verlag, Münster 2001.
- Folz W.J., *Das Geldtheoretische und Geldpolitische Werk Walter Eucken*, Duncker & Humblot, Berlin 1970.
- Goldschmidt N., *Entstehung und Vermächtnis ordoliberalen Denkens. Walter Eucken und die Notwendigkeit einer kulturellen Ökonomik*, „Kulturelle Ökonomik”, Band 2, Lit Verlag, Münster, Hamburg, London 2001.
- Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
- Kamińska K., *Etyczny wymiar ekonomii w ordoliberalizmie* [w:] *Zawodności rynku – zawodności państwa – etyka zawodowa*, część 1, red. B. Polszakiewicz, J. Boehlke, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2009.
- Kamińska K., *Ordoliberalizm i keynesizm – dwie sprzeczne koncepcje w polityce gospodarczej powojennych Niemiec*, praca doktorska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2014.
- Krapiec M., *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. I, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2002.

-
- Petersen T., *Teologiczne źródła społecznej gospodarki rynkowej. Etyka społeczna Emila Brunnera i jej recepcja w kręgach ordoliberalnych*, „Pressje. Teka XXIX Klubu Jagiellońskiego” 2012.
- Phänomenologie und die Ordnung der Wirtschaft. Edmund Husserl-Rudolf Eucken-Michel Foucault*, red. H.H. Gander, N. Goldschmidt, N. Dathe, Egon Verlag, Würzburg 2009.
- Pysz P., *Komplementarność i synteza koncepcji polityki gospodarczej Waltera Euckena i Ludwiga Erharda* [w:] *Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa*, red. E. Mączczyńska, P. Pysz, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
- Pysz P., *Spoleczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Szulczewski G., *Rozważania o miejscu etyki i moralności w teorii i praktyce gospodarczej*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2012.